

DOI:10.35774/app2025.02.083
УДК: 347.447; 347.764

Інна Зайцева-Калаур,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://0000-0001-5924-5844>

Дмитро Ханас,

аспірант кафедри цивільного права і про-
цесу Західноукраїнського національного
університету.
ORCID: <https://0009-0007-3193-3902>

ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ЄСПЛ ТА ВС З ПИТАНЬ ПОРУШЕННЯ СТРАХОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

У статті розглянуто правові позиції Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) та судову практику Верховного Суду (ВС) у сфері страхування, зокрема порушення страхових зобов'язань. Актуальність огляду цих правових позицій зумовлена адаптацією українського законодавства до міжнародних та регіональних стандартів Європейського Союзу (ЄС), та, беззаперечно, необхідністю вдосконалення цивільно-правової відповідальності за порушення страхових зобов'язань. У цьому дослідженні проведено аналіз окремих рішень ЄСПЛ та ВС з метою визначення можливості їх застосування у сфері страхових зобов'язань. Обґрунтовано, що рішення ЄСПЛ є міжнародним інструментарієм захисту прав осіб з питань порушення страхових зобов'язань, і, водночас, їх застосування в процесі судових проваджень у цій категорії справ є дієвим засобом реалізації прав й інтересів осіб. З'ясовано, що сформовані ЄСПЛ та ВС правові позиції в досліджуваному аспекті забезпечують чітке розуміння змісту відповідальності, що повинна мати місце у випадку порушення страхових зобов'язань, зокрема, що настали внаслідок дорожньо-транспортних пригод (ДТП). Доведено, що проведене дослідження вказує на необхідність подальшого продовження наукових розвідок щодо систематизації правових позицій ЄСПЛ та судової практики ВСУ з питань порушення страхових зобов'язань, що слугуватимуть орієнтиром у вирішенні однопредметних справ.

Ключові слова: цивільно-правова відповідальність, страхові зобов'язання, правові позиції ЄСПЛ, судова практика ВС, захист прав.

Zaitseva-Kalaur I., Khanas D.

Legal positions of the ECHR and the Supreme Court on the issues of breach of insurance obligations

The article examines the legal positions of the European Court of Human Rights (ECHR) and the case law of the Supreme Court (SC) in the field of insurance, in particular, breach of insurance obligations. It is established that although the peculiarities of the development of insurance obligations have been studied in many aspects, scholars have not paid due interest and attention to the issues of studying and analysing the legal positions of the ECtHR and the SC on the issues of their violation. It is determined that the purpose of this article is to analyse the legal positions of the ECHR and the SC on the legal regulation of liability for breach of insurance obligations in Ukraine. The relevance of the review of these legal positions is due to the adaptation of Ukrainian legislation to international and regional standards of the European Union (EU), and, of course, the need to improve civil liability for breach of insurance obligations. In this study, the author analyses certain judgments of the ECHR and the Supreme Court with a view to determining whether they can be applied in the area of insurance obligations. It is substantiated that ECHR judgments are an international instrument for protecting the rights of individuals in case of breach of insurance obligations, and therefore their application in the course of court proceedings in this category of cases is an effective means of exercising the rights and interests of individuals. The expediency of applying the legal position of the ECHR on the need to observe the "balance of probabilities" in civil proceedings in cases concerning liability for breach of insurance obligations is substantiated, as this is directly dependent on a detailed study of all the circumstances of the case and the proper and impartial application of the norms of substantive law.

It is established that the legal positions developed by the ECHR and the Supreme Court in the aspect under

study provide a clear understanding of the content of liability for breach of insurance obligations, in particular, arising from road accidents. It is proved that the study indicates the need for further research on the systematisation of the legal positions of the ECHR and the case law of the Supreme Court on the issues of breach of insurance obligations, which will serve as a guide in resolving single-subject cases.

Keywords: *civil liability, insurance obligations, legal positions of the ECHR, case law of the Supreme Court, protection of rights.*

Постановка проблеми. Однією з основних складових механізму належного виконання страхових зобов'язань є існування системи їх захисту, визначеної чинним законодавством. Ця система включає різноманітні правові та організаційні інструменти. Серед таких інструментів можна виділити як заходи запобігання порушенням страхових зобов'язань так і механізми реалізації всіх складових елементів змісту відповідних правовідносин, а також способи вирішення конфліктів у сфері страхування, як у судовому, так і позасудовому порядку.

Зважаючи на видову різноманітність цивільно-правових зобов'язань, страхові зобов'язання є окремим самостійним видом. В умовах сьогодення в нашій державі їх царина перебуває у постійному динамічному розвитку, і це зумовлює потребу у проведенні постійних та істотних нововведень та змін усієї системи, що відповідає за організацію страхових відносин, у тому числі й гарантії захисту від їх порушень. За цих обставин вбачається особлива актуальність проблематики захисту права особи у випадку порушення страхових зобов'язань, що теж потребує вдосконалення. Одностайний науковий підхід дослідників до питання вагомості цивільно-правової відповідальності за порушення страхових зобов'язань підсилюється наявністю його нормативно регулювання майже у всіх національних правових приписах різних країн, у міжнародних та регіональних стандартах. Втім, практична реалізація цього права, досягнення мети якнайповнішого охоплення населення гарантіями захисту їх прав, нашою хується на низку перепон та проблем як правового, так і фінансово-економічного, політичного, адміністративного характеру тощо. Шляхи подолання цих перепон повинні першочергово визначатися урядами держав світу та бути одним з основних питань порядку денного на рівні міжнародних організацій. З цих причин, актуальність обраної проблематики вказує на вагомість наукового опрацювання застосування правових позицій Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) та судової практики Верховного Суду (далі – ВС) в аспекті захисту прав осіб, у випадку наявності порушення страхових зобов'язань.

Кожна держава на шляху свого економічного, соціального та демократичного розвитку вибудовує правове регулювання правовідносин у будь-якій сфері життєдіяльності суспільства, означене охоплює й сферу страхових зобов'язань, на основі загальноновизнаних принципів регулювання правовідносин. Оскільки Україна є європейською країною, то й досягнення пріоритетних економічних і соціальних цілей ЄС у сфері зобов'язального права можлива за допомогою додержання запроваджених правил співпраці на основі інтеграційних процесів. Саме тому, йдучи в ногу з вимогами сьогодення, законодавцем було прийнято Закон України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» № 3720-ІХ від 21.05.2024 р. Таким чином, додержуючись вимог міжнародних та регіональних стандартів держава зобов'язала власників автомобілів страхувати свою цивільно-правову відповідальність, що забезпечить відшкодування шкоди, що може бути заподіяна як життю, так і здоров'ю або ж майну потерпілих при їх експлуатації у межах території України [1]. Зважаючи на глибоке дослідження рішень ЄСПЛ у царині захисту прав та інтересів людини й новели українського законодавства у сфері відповідності за порушення страхових зобов'язань, слід визнати, що означене питання дослідження є вагомим у контексті подальших наукових розвідок щодо нових реалій сучасного життя в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблематики правового забезпечення страхових зобов'язань багаторазово перебувало у центрі уваги низки науковців, зокрема: П. Біленчук, С. Вільнянський, Н. Голубева, О. Гринюк, Ж. Завальна, Ю. Заїка, Л. Кінащук, В. Кудрявцев, О. Літвінова, В. Луць, Р. Майданик, В. Никифорак, Н. Пацурія, Н. Сампара, В. Слома, В. Янишен і ін. Підкреслюючи важливість рішень ЄСПЛ у сфері зобов'язань дослідниця, В. Слома зауважила, що саме вони слугують орієнтиром у вирішенні цивільних проваджень в судовому порядку, аналогічним тим, що вже були предметом розгляду ЄСПЛ [2, с. 149]. Т. Терещенко звернув увагу на специфічну особливість страхування цивільно-правової відповідальності, виокремлюючи саме об'єкт страхування як окрему складову, підкресливши важливість відповідальності перед третіми особами [3, с. 1176]. Хоча й особливості розвитку страхових зобов'язань були досліджені у багатьох аспектах, проте проблематиці вивчення й аналізу правових позицій ЄСПЛ та ВС з питань їх порушення дослідниками не було приділено належної зацікавленості та уваги.

Метою цього дослідження є вивчення та аналіз правових позицій ЄСПЛ та ВС правового регулювання відповідальності за порушення страхових зобов'язань в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рішення ЄСПЛ є міжнародним інструментарієм захисту прав осіб у випадку порушення страхових зобов'язань, таким чином, і їх застосування при розгляді ВС справ у сфері страхування, зокрема наземних транспортних засобів, є дієвим засобом реалізації їх прав та інтересів. Як свідчить судова практика, здебільшого, відповідальність за порушення страхових зобов'язань розглядається через призму ст. 2 ЄКПЛ (процесуальний аспект).

Принагідно слід звернути увагу на рішення ЄСПЛ у справі «Станеві проти Болгарії» (№ 56352/14 від 30.05.2023 р.), де внаслідок дорожньо-транспортної пригоди (далі – ДТП) загинув чоловік першої заявниці, який, одночасно, був і батьком другої заявниці. Заявниця у своїй скарзі опиралася на порушення ст. 2 та ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав та основоположних свобод [4] та вбачала порушення у діях страхової компанії з приводу відмови у виплаті їй компенсацій за завдану шкоду. Застосовуючи чинне законодавство Болгарії, розглянувши апеляційну скаргу страхової компанії, національні суди відмовили заявникам у відшкодуванні шкоди. Підставою звернення заявниць до страхової компанії була наявність договору страхування цивільної відповідальності винуватця ДТП, який страждав на психічний розлад, й, відповідно, не міг бути притягнутий до відповідальності. Натомість, страхова компанія у своїх доводах опиралася на відсутність основного елемента порушення страхового зобов'язання – вини. Оскільки заподіювач шкоди був психічно хворим та не міг керувати й усвідомлювати свої дії, то презумпція провини до нього не застосовувалася. А неможливість нести винуватцем цивільну відповідальність, само собою зумовлювало відсутність відповідальності і у страховика. Заявниці не отримали жодної компенсації за смерть свого родича. Таким чином, скориставшись найдієвішим засобом правового захисту, який був доступним і міг призвести до належного відшкодування, а саме поданням цивільного позову до страхової компанії, заявниці не змогли належно реалізувати свої права, адже їх позов національними судами було відхилено. Основним аргументом виступала функціональна відповідальність страховика, що знаходиться в прямій залежності від відповідальності заподіювача шкоди. Національними судами Республіки Болгарія було проігноровано доречні доводи заявниць про той факт, що заподіювач шкоди хоч і не несе кримінальної відповідальності, однак це автоматично не виключає відповідальність страховика й у справі сама презумпція його вини не була нівельована. У цій справі вперше ЄСПЛ виробив правову позицію з підстав порушення страхових зобов'язань. У своїх міркуваннях Суд наголосив, що: «Відсутність будь-якої компенсації за моральну шкоду, завдану заявникам у зв'язку із загибеллю їхнього родича, не може бути виправдана ані застосуванням загальної політики на розумних підставах, ані недостатнім використанням національних процедур самими заявницями». У цьому контексті, Європейський суд з прав людини дійшов висновку про наявність порушення процесуального зобов'язання зі сторони держави-відповідача, яка не забезпечила ефективного механізму для належного відшкодування шкоди, як це передбачено статтею 2 Європейської конвенції з прав людини [5].

Аналіз чинного законодавства України у сфері правового регулювання страхових зобов'язань свідчить, що обов'язок із відшкодування шкоди особою, яка застрахувала свою цивільну відповідальність відповідно до Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», покладається на страховика винуватця у межах, визначених цим Законом та договором страхування [6]. У цьому аспекті заслуговує на увагу правова позиція ЄСПЛ з питань реалізації в Україні права особи на забезпечення доступу до суду та справедливого розгляду (ст. 6 ЄКПЛ), зокрема у царині страхових зобов'язань. ЄСПЛ неодноразово наголошував на важливості дотримання судовими органами держав-учасниць Конвенції принципу розгляду справ упродовж розумного строку. Практика ЄСПЛ у цьому питанні є різноманітною і враховує численні критерії, такі як складність справи, поведінка заявника, дії судових і державних органів, значимість предмета розгляду та рівень ризику затримки для заявника тощо. Це підходить, зокрема, до пункту 124 рішення у справі «Кудла проти Польщі» (№ 30210/96 від 26 жовтня 2000 року) [7]. В контексті реалізації права особи на розумний строк розгляду справ у сфері страхових зобов'язань доцільно звернути увагу на правову позицію ЄСПЛ у справі «Фрідлендер проти Франції» (№ 30979/96) [8], де Суд дійшов висновку, що держави зобов'язані організовувати свої правові системи таким чином, щоб судові органи забезпечували кожній особі право на остаточне вирішення справи впродовж розумного строку щодо визначення її цивільних прав та обов'язків. У цьому контексті варто звернути увагу на позицію ЄСПЛ, висловлену у справі «Дж. К. та інші проти Швеції» від 23 серпня 2016 року. У цій справі Суд підкреслив, що в правових системах, заснованих на загальному праві, у кримінальних процесах застосовується стандарт доказування «поза розумним сумнівом». Проте у цивільних справах, зокрема щодо

порушення страхових зобов'язань, законодавство не вимагає такого високого рівня доказування. Натомість у цивільному процесі ключову роль відіграє принцип оцінки доказів на основі «балансу ймовірностей». У таких випадках суд має встановити, чи достатні надані докази разом із правдоподібністю тверджень заявника для того, щоб його вимоги вважались обґрунтованими [9].

Додержання «балансу ймовірностей» у цивільних провадженнях по справах, що стосуються притягнення до відповідальності за порушення страхових зобов'язань перебуває у прямій залежності від детального вивчення усіх обставин справи й належного та неупередженого застосування норм матеріального права. Додержання цієї правової позиції ЄСПЛ можливо дослідити на прикладі Постанови ВС від 05.12.2022 р. у справі № 3041936119. У цій справі вирішувалося питання стягнення зі страхової компанії, в якій було застраховано цивільно-правову відповідальність водія автомобіля, що збив на смерть пішохода, шляхом одноразової виплати усієї суми відшкодування малолітній дитині загиблого [10]. Натомість страхова компанія не відмовлялася проводити відшкодування, а здійснила його частково, розтермінувавши іншу частину суми до досягнення дитиною повноліття. Страхова компанія обґрунтовувала свою позицію нормами ЦК України, що не зобов'язує страховика здійснювати одноразову виплату. Позивач та суд першої інстанції обґрунтовували свою позицію тим, що норми Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників надземних транспортних засобів» є спеціальними, і вони не надають страховику права на розтермінування цієї виплати, що виникає зі страхового зобов'язання. Судом апеляційної інстанції при постановленні рішення не було дотримано «балансу ймовірностей», адже не було враховано змісту банкетних норм цього Закону, а саме статей 27 і 27.2, які закріплюють, що страховик повинен здійснювати відшкодування шкоди, що є заподіяна ним у вигляді смерті потерпілого, на умовах, визначених у ст. 1200 ЦК України [11]. Відповідно до ч. 1 цієї статті, у разі смерті потерпілого право на відшкодування шкоди отримують особи, які перебували на його утриманні або мали право на одержання утримання на момент його смерті. Відшкодування шкоди передбачене, зокрема, для дитини – до досягнення нею вісімнадцятирічного віку (або для учня чи студента – до завершення навчання, однак не довше, ніж до настання двадцяти трьох років). Згідно з ч. 1 ст. 1202 ЦК України, відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я чи смертю потерпілого, здійснюється у формі щомісячних платежів [11]. Водночас, у цій же статті передбачає можливість виплати одноразового відшкодування. Для цього мають бути встановлені обставини, які мають істотне значення, та враховане матеріальне становище фізичної особи, яка завдала шкоду. При цьому розмір одноразової виплати має максимальний ліміт і в жодному випадку не може бути більшим за суму щомісячних платежів у період до трьох років. Таким чином, для відступлення від загальноприйнятих правил відшкодування шкоди у формі щомісячних платежів внаслідок смерті потерпілого заявник має довести наявність обґрунтованих підстав, визначених законом. Страховик, своєю чергою, має надати належну оцінку зазначеним обставинам та ухвалити відповідне рішення. Хоча Об'єднана палата Касаційного цивільного суду у складі ВС й скасувала рішення апеляційного суду, однак нею було змінено і рішення районного суду на основі наступного роз'яснення: коли ЦК України та інший нормативно-правовий акт, що має юридичну силу закону, містять однопредметні положення різного змісту, то пріоритетними є положення ЦК України.

Дотримання вимог ЄКПЛ у контексті процесуального аспекту та пошуку «балансу ймовірностей» у ході розгляду цивільних проваджень з питань порушення страхових зобов'язань слід вважати запорукою об'єктивного, неупередженого та правильного вирішення справи. Так, зокрема, у судовому рішенні № 2/465/924/24 від 02.08.2024 р. про відшкодування матеріальної і моральної шкоди внаслідок ДТП, де страховик відмовлявся від проведення відшкодування з підстав перебування його в стані ліквідації його як суб'єкта господарювання, Франківський районний суд м. Львова дійшов до висновку, що незважаючи на те, що відповідач позбавлений ліцензії та перебуває в стані припинення, зобов'язаний виконати всі договірні зобов'язання з відшкодування шкоди за договорами обов'язкового страхування цивільної відповідальності, укладеними до позбавлення ліцензії [12]. В аспекті відшкодування моральної шкоди, суд застосував позицію Великої Палати ВС від 25.03.2020 р. у справі № 752/17832/14-ц (провадження № 14-538цс19), де зазначено, що розмір відшкодування моральної шкоди має бути не більшим, ніж достатньо для розумного задоволення потреб потерпілої особи, і не повинен приводити до її безпідставного збагачення [13]. Водночас, ЄСПЛ у справі «Станков проти Болгарії» (№ 68490/01 від 12.07.2007 р.) вказує, що оцінка моральної шкоди по своєму характеру є складним процесом, за винятком випадків коли сума компенсації встановлена законом [14].

Висновки. Наведене дає підстави для формування наступних висновків. Застосування рішень ЄСПЛ та судової практики ВС у цивільних справах з питань порушення страхових зобов'язань вказує на

- Samokysh M.O. (2018) Civil liability insurance and factors of its development in Ukraine. *Economy and Society*, 19, 1175-1181 [in Ukrainian].
4. *Zakon Ukrainy «Pro ratyfikatsiyu Konventsii pro zakhyst prav i osnovnykh svobod lyudyny 1950 roku, Pershoho protokolu ta protokoliv № 2, 4, 7 ta 11 do Konventsii» [On Ratification of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, the First Protocol and Protocols No. 2, 4, 7 and 11 to the Convention]*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
 5. *Stanevi v. Bulgaria*, (Application no. 56352/14), *Judgment of the European Court of Human Rights (Fourth Section)*. Retrieved from [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-224961%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-224961%22]) [in English].
 6. *Postanova KHS VS vid 07.07.2020 u spravi № 910/4790/19. [Resolution of the Supreme Court of 07.07.2020 in case No. 910/4790/19]*. Retrieved from <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/90283225> [in Ukrainian].
 7. *Case of Kudla v Poland*, (Application no. 30210/96), *Judgment of the European Court of Human Rights (Fourth Section)*. Retrieved from [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-58920%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-58920%22]) [in English].
 8. *Case of Frydlender v. France*, (Application no. 30979/96), *Judgment of the European Court of Human Rights (Fourth Section)*. Retrieved from [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-58762%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-58762%22]) [in English].
 9. *Case of JK and others v. Sweden*, (Application no. 59166/12), *Judgment of the European Court of Human Rights (Fourth Section)*. Retrieved from [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-165442%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-165442%22]) [in English].
 10. *Postanova VS vid 05.12.2022 r. u spravi № 3041936119 Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. [Resolution of the Supreme Court of 05.12.2022 in case No. 3041936119 Unified State Register of Court Decisions]*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107994356> [in Ukrainian].
 11. *«Tsyvilnyy kodeks Ukrainy» [Civil Code of Ukraine]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
 12. *Rishennya Frankivskoho rayonnoho sudu m. Lvova № 2/465/924/24 vid 02.08.2024 r. Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen. [Decision of the Frankivsk District Court of Lviv]*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120802820> [in Ukrainian].
 13. *Ukhvala Velykoyi palaty Verkhovnoho Sudu № 752/17832/14-ts vid 25.03.2020 r. Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen [Decision of the Grand Chamber of the Supreme Court No. 752/17832/14-ц of 25.03.2020]*. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88495570> [in Ukrainian].
 14. *Case of Stankov v. Bulgaria*, (Application no. 68490/01), *Judgment of the European Court of Human Rights (Fourth Section)*. Retrieved from [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-81606%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-81606%22]) [in English].

Стаття надійшла 27.05.2025